

Rechtvaardiging in een ik-tijdperk

Een kenschets van protestantse spiritualiteit

dr. Nico den Bok

Ook in kerkelijke kringen wordt spiritualiteit inmiddels met open armen ontvangen. Tegelijk is er vaak nog weinig oog voor het feit, dat veel spiritualiteit die onthaald wordt, niet christelijk is. Vooral protestanten lijken hierin dubbel: enerzijds zijn zij vaak het meest afwerend, anderzijds juist het meest weerloos tegen de nieuwe instroom van spiritualiteit. Het meest probate middel tegen beide zwakten is het ontwikkelen (deels herontdekken) van de eigen identiteit.

In deze lezing wil ik daartoe een voorzet geven. Ik heb al eens aangegeven wat naar mijn oordeel de kern van christelijke spiritualiteit is: een gedisciplineerde omgang met geestelijke gezondheid in het kader van de alles overstijgende werkelijkheid van een persoonlijk God. In relatie tot de Eeuwige zijn persoonlijke categorieën zoals rechtdoen en liefhebben tenslotte niet ongeëigend, maar juist hoogst geëigend, en dat niet alleen omdat de mens nu eenmaal een persoonlijk wezen is, maar bovenal omdat God zelf een persoonlijk karakter heeft. Protestantse spiritualiteit gaat uit van deze kern, maar brengt die in een eigen concentratie ter sprake. De relatie tot God en zijn persoonlijke karakter wordt vooral gezien vanuit het gezichtspunt van rechtvaardiging, als blijde boodschap voor de hele mens. Onze ziel en zaligheid hangen tenslotte af van de vraag, of we tot God een goede verhouding hebben. Maar die verhouding kunnen wij niet zelf goed maken, God moet dat doen. Pas dan kunnen wij ook als gevallen mensen vrij en fier voor zijn aangezicht mogen leven.

‘Rechtvaardiging’ is allereerst een kernwoord uit de Lutherse reformatie; maar het basisinzicht dat hiermee is uitgedrukt was en is ook fundamenteel voor Calvijn en de calvinistische (of gereformeerde) reformatie – al kwamen daar in de loop der tijd ook andere kernwoorden bij, die hun eigen spirituele problemen met zich meebrachten (vooral ‘verkiezing’). Richten we ons dus op de spirituele betekenis van de rechtvaardiging door het geloof: welke vormende en kritische kracht ligt daarin besloten? Om dit aan te geven, moet ik duidelijk maken wat de Reformatie ermee bedoelde, dus waarin indertijd de bevrijdende en opbouwende boodschap school, toegespitst op het geestelijke leven van mensen. Tegelijk zal ik iets moeten zeggen over de vraag, hoe die boodschap in onze tijd ‘landt’. Mijn lezing heeft daarom twee hoofddelen: eerst richt ik me op het oude zaad van de rechtvaardigingsgedachte en vervolgens op de nieuwe bodem waarop het in onze tijd valt – een bodem die naar het oordeel van sommigen dusdanig veranderd is, dat het einde van het protestantisme in zicht lijkt te komen.

1 De rechtvaardigingsgedachte

a Het geboorte-uur van de Reformatie: Luther

Luther was een serieuze monnik, die zich aangesloten had bij een kloosterorde die de (op zich gematigde) regel van Augustinus volgde. Luther ging het klooster in om in zijn toewijding aan God, in het doen van wat God wil, serieuzer en consequenter te kunnen zijn dan daarbuiten mogelijk lijkt. Het klooster heeft voor ons zijn aantrekking verloren, maar toch is het niet moeilijk iets van die oude glans weer te binnen te brengen. Ik geef een paar aanduidingen. God wil dat wij niet zondigen; wel, hoe kun je dat zo goed mogelijk afleren of voorkomen? God wil dat wij bidden: hoe kun je dat niet zo nu en dan doen, uit nood of wens, maar op geregelde tijden, omdat het altijd goed is om te bidden? God wil dat wij niet slechts een stukje van ons leven voor hem reserveren, maar ons hele leven: waar kan dat beter dan in een omgeving waarin het hele leven in zijn dienst georganiseerd is? Allemaal afwegingen die in Luthers tijd, en niet alleen lang daarvoor maar ook nog lange tijd erna, in de richting van de kloosterpoort wezen.

Maar Luther kwam in problemen. Hoe meer hij zich inspande om Gods wil te doen, hoe meer hij merkte dat een deel van hem daarin niet meekwam en zelfs in verzet ging. Hoe meer hij zich erop toelagde om een beter mens te worden, hoe meer hij een verdeeld mens werd. Eén deel in hem (zeg maar: zijn gewe-

ten) ging vooroplopen bij de rest. Het innerlijke conflict nam toe. Dat deel in hem dat zich wilde houden aan de hoogste normen en waarden kreeg iets hardvochtigs en onverkwikkelijks; het werd één en al verwijt naar dat andere deel, dat daarin niet of niet snel genoeg meekwam. Luther merkte dat hij, in zijn streven om een beter mens te worden, in feite om zichzelf ging cirkelen. Daardoor ontwikkelde hij niet alleen een zekere trots (steeds wanneer het lukte een hoge norm te halen), maar ging hij zichzelf tegelijk ook haten (in het egocentrisme dat eraan begon te kleven, en door de ontdekking dat zelfs als het betere wel bereikt was, het nog steeds niet perfect was). Kortom, Luther raakte in de crisis. Daar ontdekte hij 'het evangelie', dat wil zeggen: hij ontdekte dat zijn overheersende religieuze ervaring grotendeels spoorde met die van Paulus.

Een belangrijk kenmerk van protestantse spiritualiteit is dat zij Bijbels wil zijn. Voor Luther werd vooral Paulus' spiritualiteit richtingwijzend. Paulus: de farizeeër, die zo heilig overtuigd was van het belang van normen en het naleven daarvan; die zijn leven had gewijd aan het bestuderen en praktiseren van de Thora – Paulus was in deze ijver een vervolger geworden. Zij die de wet niet deden moesten veroordeeld worden, desnoods met publieke middelen (politieacht). God haat immers de goddelozen en straft hen – zegt dat niet het Oude Testament? Maar op één van zijn strafexpedities zag Paulus een licht en hoorde hij een stem: 'Waarom vervolgt je mij?' Jezus, die aan het kruis geslagen was niet alleen door wetverachters, maar ook door wetbetrachters, dus niet alleen door zondaren, maar ook door rechtvaardigen als Paulus – deze Jezus raakte hem in hart en geweten.

Paulus heeft hier lang mee geworsteld; hij kwam eruit met zijn visie op de rechtvaardiging door het geloof. Hij ging zien dat de wet wel heilig en goed is, en uitdrukking van Gods wil, maar dat zij onheilig en verkeerd gebruikt kan worden in de omgang met anderen en met jezelf. Het streven naar het goede, het doen van Gods geboden kunnen ons niet in een rechte verhouding tot God brengen. Alleen het geloof doet dat, het vertrouwen op en openstaan voor zijn genade. We kunnen de verstoorde relatie met God dus niet goed maken door betere mensen te worden. Nee, God zelf maakt het weer goed, Hij neemt ons weer op in zijn goede gunst door een vrije daad van vergeving van zijn kant en door onze gelovige aanvaarding daarvan. Kortom, om in de gemeenschap met de Volmaakte opgenomen te worden hoeven we niet eerst zelf volmaakt te zijn.

Jullie zien de overeenkomst tussen Luther en Paulus. Misschien is in deze korte impressie ook al een verschil te zien: Voor Luther is de ervaring van de ontoereikendheid van de wet en het streven naar vervulling van de wet vooral een innerlijke ervaring, iets dat hem met zichzelf in conflict bracht. Voor Paulus lag degene die vervolgd moest worden omdat hij niet leefde naar God en gebod allereerst buiten hemzelf (concreet: in de eerste christenen). De innerlijke dimensie ontbreekt bij Paulus niet (denk aan de dramatische tekst van Rom 7), maar krijgt bij Luther toch meer gewicht.

Hoe liep het met Luther af? Ook het advies van zijn milde raadsman Von Staupitz kon niet helpen. Uiteindelijk trad Luther uit, trouwde en kreeg met zijn Catharina een groot gezin. Sommigen roemen de reformator omdat hij door deze daad gebroken heeft met de tweeledige christelijke moraal van de Rooms Katholieke kerk. Die kerk leerde toen al een levenswijze voor gewone christenen ('leken') en één voor meer serieuze christenen ('geestelijken'). De laatste volgen Jezus letterlijker na: door alle bezit op te geven, ook het leiden van een eigen leven, en niet te trouwen. Luther heft deze tweedeling op, maar niet (zoals veel protestanten nu lijken te denken, en veelal ook praktiseren..) door de compromisbereide lekenmoraal tot standaard voor ieder mens te maken. Eerder liet Luther de hogere standaard die door monniken nagestreefd werd, voor alle mensen gelden. Toen hij het klooster verliet, werd in zekere zin de hele wereld tot klooster (zoals Bonhoeffer in zijn Navolging opmerkt), zij het zonder de eis van bezitloosheid, gehoorzaamheid en kuisheid. Dat wil zeggen: de hoge eis om zo zuiver mogelijk te leven ging nu ook voor rijken gelden, ook voor al die kleine zelfstandigen, ook voor getrouwen. Maar, aan die eis ging wel iets vooraf: een fundamentele relativering van die eis. Niemand kan zalig worden door zijn best te doen. En wie hard werkt om heilig te worden, is zelfs verdacht, want die wordt meestal te streng voor een deel

in zichzelf en een deel van de mensen om hem heen en krijgt steeds meer de kampen met de keerzijde daarvan. Zalig worden we alleen door genade. Wonderlijker nog: rechtvaardig worden we alleen door geloof.

b Na de Reformatie

Jullie voelen het spanningsveld dat hiermee opkomt: een sterk ambivalente verhouding tegenover de wet, de goede norm. Is heiligheid en het streven naar heiligheid nu iets goeds of niet? Is het geboden, of juist niet? Deze spanning, met de kortsluitingen die dan mogelijk worden, is typerend voor de protestantse spiritualiteit. De wet is door Luther niet afgeschaft of buiten spel gezet, maar in zijn positieve betekenis gebroken geraakt. De wet kan er niet voor zorgen dat we bij de heilige God een goede beurt maken en weer in aanmerking komen voor zijn zegeningen. Tegelijk blijft de eis 'Wees volmaakt zoals uw hemelse Vader volmaakt is' gelden, en wel voor iedere gelovige: we moeten allemaal Gods heilige wil zo veel mogelijk volbrengen.

Hoe is men met dit dilemma omgegaan? Laat ik één invloedrijke oplossing noemen, die vooral in de gereformeerde traditie gevonden is: Het streven naar het goede en betere is geen voorwaarde voor een rechte verhouding met God, maar is er wel een gevolg van. Dat we door geloof en genade gerechtvaardigd zijn kan niet verdiend worden, maar moet wel blijken: in goede daden! Calvijn kon op deze wijze ook nog een lans breken voor Jacobus, de tegenpool van Paulus in het Nieuwe Testament en volgens Luther maar 'een strooien brief'.

In de omgang met het dilemma rond de waardering van de wet zijn verschillende accenten gelegd. Dat laat zich mooi illustreren met de protestantse catechismusboekjes. Voor Luther en de lutherse traditie is de wet vooral 'tuchtmeester tot Christus': De wet laat zien wat je wel behoort te doen, maar niet kunt volbrengen (omdat je verdeeld raakt, en toch fouten maakt). De wet maakt dat je hart en geweten steeds meer gaan schreeuwen om een vergevende God, om van de druk van het 'Gij zult' bevrijd te worden. Voor Calvijn en het gereformeerde protestantisme is de wet vooral 'regel der dankbaarheid': richtlijn voor een leven uit ontvangen vergeving en genade. Bij Luther komt de wet vooral voor Christus en de rechtvaardiging door het geloof, bij Calvijn erna. Wat zij delen is het inzicht, dat we niet rechtvaardig worden door goede daden, maar door geloof: geloof in de vrije, onverschuldigde toewending van God tot zondaren. God komt met een daad van genade en spreekt ons vrij van alles wat we verkeerd doen of tekort komen. We worden door hem rechtvaardig verklaard, en dan zijn we het ook omdat we zijn schepende woord mogen vertrouwen. Door deze verklaring hebben we weer vrij toegang tot God; zijn toorn over onze zonde staat er niet meer tussen. Op grond van deze basis mogen, en moeten, we nu ook gaan werken aan onszelf. In de bekende traditionele termen: de heiliging volgt op de rechtvaardiging. Als die ervoor komt, wordt zij tot werkheiligheid.

Laten we nog kort stilstaan bij een later moment uit de protestantse traditie. Ik kies voor de bekende 'ethische' theoloog J.H. Gunning jr. Gunning opende in 1892 zijn colleges ethiek met de vraag 'Wordt volmaaktheid trapsgewijs bereikt?' Die vraag klinkt ons wat vreemd in de oren, maar zou voor Luther, één van de laatste middeleeuwen, heel vertrouwd geklonken hebben. Trouwens, ook voor de huidige liefhebber van spiritualiteit, want in vrijwel alle teksten van spirituele meesters vind je een zekere fasering voor geestelijke groei (in drie, vier of zeven 'stadia' of 'trappen'). Als je een beter mens probeert te zijn, ben je dat niet in één keer, je maakt doorgaans een proces door, met fasen, bijvoorbeeld in het overwinnen van egocentrisme, of door eerst één ondeugd kwijt te raken en dan nog één, of door eerst een deel van je leven in te richten zoals God het wil en dan een groter deel. Op de vraag of een mens volgens fasen of trappen volmaakt kan worden, antwoordt Gunning heel protestants en heel gedecideerd: nee! Hij zegt: volmaaktheid ontvang je ineens, door Gods onverdiende toenadering. Je bent het als je in Christus bent, niet half, niet een beetje, maar helemaal. En je bent in Christus òf je bent het niet, zoals je zwanger bent òf niet. Natuurlijk, als je in Christus bent, kun je en moet je wel gaan groeien in goedheid, bijvoorbeeld in recht-

vaardige daden. Je moet opwassen in het geloof. Je bent al een nieuwe schepping, maar die is nog niet af. Gunning gebruikt het beeld van zaad: volmaakt worden betekent, christelijk gesproken, niet dat je van een paardenbloem een mosterdboom moet worden, maar wel dat het mosterdzaadje van de eenmaal geschonken volmaaktheid moet uitgroeien.

Tussenbalans

Vóór we zien welke rol de protestantse visie op rechtvaardiging in onze huidige context kan spelen, is het goed een korte inhoudelijke balans op te maken. De rechtvaardigingsgedachte heeft verschillende problemen in zich, die in de loop van de geschiedenis ook naar voren zijn gebracht; ik noem er drie, die ik zelf deel.

(1) In de protestantse rechtvaardigingsgedachte schuilt de neiging om geen onderscheid te (willen) maken tussen natuur en zonde. Hoezeer de protestant ook vasthoudt aan een (oorspronkelijk) goede schepping, de menselijke zonde grijpt naar zijn of haar overtuiging zo diep, dat zij eigenlijk niet meer van schepping onderscheiden kan (of: mag) worden. Als er toch iets goeds is in de mens, iets dat mensen vanuit zichzelf goed doen, zouden ze zich daarin onttrekken aan een leven uit genade alleen. Mensen zouden dan zelfs een zeker recht op Gods zorg en liefde (en waarom dan niet zelfs op eeuwig leven) kunnen laten gelden. Eén van de onverkwikkelijke en tragische ontwikkelingen van het protestantisme sinds de Reformatie is geweest, dat zij veel natuurlijke goedheid als zonde ging aanmerken tegenover een cultuur die het steeds nadrukkelijker en onbeschaamder natuurlijk ging noemen. Zo ontstond er een polarisatie waaronder we tot op de dag van vandaag lijden.

(2) Streven naar heiligheid lijkt door de Reformatoren – evenals hun opponenten, de moderne theologen van de Renaissance en later – sterk vanuit een concurrentieverhouding gezien te worden: Wie een beter/heiliger mens wil worden, doet dat op eigen kracht, dus los van God; en dan moet dit streven in feite ‘zondig’ genoemd worden, hoe goed het ook lijkt. Vóór de Reformatie/Renaissance werd deze competitivemogelijkheid niet ontkend, maar was zij ook niet dominant. Mensen leefden veel meer vanuit de houding, dat zij juist dankzij genade heiliger kunnen worden, dus dat zij kunnen slagen in hun inspanning tot zelfverbetering en wereldverbetering wanneer zij deze opgave elke dag opnieuw aanvatten vanuit Gods gave, dankzij de overgave aan zijn licht en kracht. Op basis van de rechtvaardiging kan er dan wel degelijk ook lijn, een opklimmende lijn, in de heiliging komen en is dat ook de bedoeling.

(3) Ook Gunning erkent dat als we gerechtvaardigd zijn door geloof, we door dit feit zelf nog geen betere mensen zijn. Het is als met de doop, die wel schuld, maar geen kwalijke neigingen afwast. We zijn dan vergeven mensen, die God weer vrij kunnen benaderen, mensen aan wie God zijn steun en liefde wil geven; we kunnen hem weer recht in de ogen kijken omdat Hij ons daartoe heeft opgericht. Maar daarmee is nog niet alles wat wij denken en willen en doen recht. De vergeving van onze wandaden neemt hun oorzaken nog niet weg, de verkeerde patronen in ons denken, verlangen en handelen. Er is dus nog veel dat nog niet ‘recht’ is in ons. Rechtvaardiging zoals de Reformatie die centraal stelt is niet minder, maar ook niet meer dan het begin en de blijvende basis voor het omturnen en zuiver maken van onze disposities en handelwijzen. Vóór de Reformatie werd dit laatste óók onder ‘rechtvaardiging’ begrepen. En niet onbegrijpelijk: dat blijft dichterbij de gewone betekenis van ‘rechtvaardig worden’. Helemaal rechtvaardig zijn we als van al ons handelen (dus ook ons willen en denken) gezegd kan worden, dat het goed is, dus ook op de juiste redenen berust. Pas dan zijn we, binnen onze eigen eindige actieradius, volmaakt zoals onze hemelse vader volmaakt is. God denkt, wil en doet immers niets verkeerd. Bij het ‘wegdoen van zonde’ moet dus onderscheiden worden tussen het wegdoen van schuld en het wegdoen van ‘scheve’ patronen. De reformatische rechtvaardiging omvat in feite alleen het eerste, niet ook het tweede; zij komt neer op vergeving. Zijn we gerechtvaardigd, dan is er niets meer dat God ons aanrekent. Maar dan zit er nog wel het een en ander scheef in ons, en dat kan zo de hemel niet in, dat zullen we moeten afleggen. Zolang dat blijft zitten, zit dat op een bepaalde manier ook nog tussen ons en God in; het is een

stoorzender in ons contact met hem, want in God is alles 'recht'. Het is dus maar ten dele waar om te zeggen: een goed mens worden is geen voorwaarde voor een goed contact met God. Zalig de zuiveren van hart, want zij zullen God zien.

2 De huidige situatie

Er is veel veranderd in de laatste decennia. We hebben in kerkelijk Nederland het protestantse gedachtegoed lang hooggehouden, maar een generatie geleden gingen toch ook bij ons de hekken van de dam. Welke nieuwe mentaliteit is er sindsdien gegroeid? Ik richt me eerst op enkele tendensen die het moeilijker maken om de rechtvaardigingsgedachte in onze tijd te laten 'landen' en daarna op enkele tendensen die de andere kant op wijzen. Ik zal dit tweede deel van de lezing korter houden, meer aanduidend; dan kunnen we in de discussie op allerlei punten nader ingaan, afhankelijk van jullie interesses of zorgen. Ik begin met een drietal aspecten die wijzen op een

a Weerbarstiger grond

(1) Het besef van zonde is sterk afgezwakt. En daarmee het besef rechtvaardiging nodig te hebben. Vooral jongeren voelen zich niet meer slecht bij dingen die we vroeger veroordeelden. Mensen maken fouten, natuurlijk, so what? De spits is omgekeerd: een grote fout was, dat het christendom de lat veel te lang veel te hoog heeft gelegd. Deze pijl wordt met name gericht op bepaalde dingen die veroordeeld werden maar die dat naar het huidige gevoel helemaal niet verdienen. Denken we aan seksualiteit: seksuele genieting buiten het doel om kinderen te krijgen werd na Augustinus als zonde gezien – onzin! zeggen de meesten nu. Of denken we aan het streven naar winst via rente; dat werd in het oude Israel en in het middeleeuws Europa als een vorm van zonde beschouwd, Calvijn stond het in een beperkte mate toe (hij noemde het alleen zonde als het die perken te buiten ging, dus bij woeker).

(2) Het streven naar het goede is niet alleen afgezwakt omdat het besef van zonde is afgezwakt, dat streven is ook afgezwakt omdat de meningen over wat als goed beschouwd moet worden zeer verdeeld zijn geraakt. Het besef van wat een beter mens zou zijn, is heel pluriform geworden, buiten en binnen de kerk. Het streven naar het goede wordt natuurlijk nog meer geremd of verzwakt als pluriformiteit zelf ook als een goed gezien wordt.

(3) Het besef van God als de Heilige is sterk weggezaakt. God is vooral de warme, alles dragende alles duldende Vader, niet de wetgever, de opvoeder, de rechter – zoals Jezus niet de Jezus van de Bergrede is, die zegt dat de wet zelfs met een overtreffende trap vervuld moet worden (die zegt: 'gij hebt gehoord dat tot de ouden gezegd is, maar ik zeg u..' en er dan nog een schepje bovenop doet), maar de Jezus die zelfs zijn beulen vergeeft. God stelt weinig eisen meer en laat nauwelijks nog tanden zien (een serieus geloof in de hel is zeer sterk afgekalfd). Hierbij wordt bovendien het persoonlijke karakter van God nogal eens losgelaten; God wordt dan meer een Omgeving, een Sfeer dan een Tegenover die ons aanspreekt op wat wij doen. Maar zijn we zo niet terechtgekomen in de sfeer van wat Bonhoeffer 'goedkope genade' noemde?

b Ontvankelijker grond?

Toch lijkt er de laatste jaren ook een kentering merkbaar. Laat ik die tot slot opnieuw met een drietal aspecten aanduiden.

(1) Vanaf de negentiger jaren hebben we 'de ruk naar rechts' in onze maatschappij meegemaakt, bijvoorbeeld in de roep om strenger te straffen. We zien ook regelmatig jongeren in grote getale zich bekeren tot een duidelijke, 'ouderwetse' levenswijze waarin (om bij een al gegeven voorbeeld te blijven) geen plaats is voor seks voor het huwelijk of voor masturbatie. Sommigen gaan over tot een ander geloof met een sterkere morele identiteit, en gaan bijvoorbeeld een hoofddoek dragen. Deze tendens leidt tot een sterker ethisch besef, maar dat zal primair bij velen de wetijver versterken (een willen meoordelen met God) en

pas in tweede instantie, als het al zover komt, het besef doen toenemen dat we dan ook zelf sterker onder het oordeel vallen en dus rechtvaardiging nodig hebben.

(2) Het streven naar het goede, betere, beste is afgezwakt in het kerkelijke en persoonlijke leven van mensen. Maar niet op de andere terreinen van ons leven. Het zit wel degelijk nog sterk in de onze westerse, gesecculariseerde houding, met name op het vlak van werkdruk. Een teken daarvan is dat mensen nog steeds massaal vastlopen in perfectie-eisen (stress, burnout). De roep om 'niets te hoeven', helemaal jezelf te kunnen zijn – ook je onvolmaakte, zondigende zelf – is voor een deel de bijna onvermijdelijke reactie op die levensterreinen waarop we ons te zeer moeten bewijzen. Hier wreekt zich niet zozeer een gebrek aan ethisch besef, maar een te grote scheiding tussen levenssferen, die voor een deel door de scheiding van kerk en staat zijn ontstaan. Daardoor kan paradoxaal genoeg de rechtvaardiging uitgerend voor het niet-religieuze terrein het meest bevrijdend werken (op het religieuze terrein zou het juist bevrijdend zijn het morele besef aan te scherpen).

(3) We zijn behoorlijk ik-gericht geraakt. Niet alleen de alom aanwezige jacht naar bevrediging, materieel en inmiddels ook spiritueel, maar ook het verantwoordelijkheidsbesef is tot op grote hoogte in het kader van zelfontplooiing komen te staan. Zowel begeerte als moraal worden sterk vanuit de eis van menselijke zelfbepaling gemotiveerd. Maar daarmee neemt ook de zelfbevangenheid toe. Dat wreekt zich niet alleen in de relatie tot God, maar ook al in intermenselijke relaties, met name in relaties met vrienden en geliefden. Daar geldt niet alleen dat zondigen (zoals liegen of stelen) de relatie verstoort – dat mag als vanzelfsprekend gelden –, maar daar geldt ook dat je best doen voor de relatie haar op zich nog niet kan herstellen of goed houden. Wie meent door goed gedrag van alles te verdienen bij zijn of haar partner, gaat zichzelf en de liefde eerder voor de voeten lopen. Werken voor de relatie is goed en nodig, maar werkt ave-rechts als dat op de eerste plaats gaat staan in dat wat de een voor de ander doet. Ook hier is de christelijke rechtvaardigingsgedachte een broodnodig gegeven: er moet eerst ruimte zijn voor een vrije acceptatie, niet alleen een vrij geven, maar ook een vrij ontvangen. En die ruimte kan door verkeerde daden verspeeld worden, maar door goede daden niet zonder meer verdiend worden. Juist in persoonlijke relaties is dit te ontdekken als een dringende levenswijsheid: dat we – om in vrijheid en liefde voor God en mensen te leven – niet alleen verlost moeten worden van ons zondigende ik, ons falende zelf, maar ook van ons morele ik, ons 'betere zelf'.

Dr. Nico den Bok hield deze lezing op dinsdag 10 februari 2009 in de Bethelkerk, Den Haag-Loosduinen in het kader van een serie van drie lezingen over spritualiteit. Deze lezingenserie maakt onderdeel uit van het jaarthema 'Belijden en Beleven' (2008-2009).